

Szabadság és irodalom

Írta: Benedek Marcell

A következőkben csak az irodalom és a szabadság kapcsolatairól beszélünk, nem törődve az időszaki sajtó háborús vagy egyéb okból történő korlátozásainak kérdésével. A mai értelemben vett újságírás alig százötvenéves, az irodalom sokézeréves. Az újságban csak másod-harmadrendű szerepe van az irodalomnak. A két kérdést ez alkalommal nyugodtan elválaszthatjuk egymástól.

Sokézeréves az irodalom, de az a kérdés, hogy „szabad” vagy nem, sokáig föl sem merülhetett. A legregibb időkben az, amit irodalomnak nevezünk, nem írók és olvasók, hanem énekesek és hallgatók kapcsolata volt. Az énekes a hallgatóság érdeklődését akarta kielégíteni és annak ízlését szolgálta; aligha jutott eszébe, hogy a maga „szabadsága” nevében ettől az érdeklődéstől vagy ízléstől függetlenítse magát. Azt hiszem, az irodalom szabadságának kérdése föl sem merült volna soha, ha az író és a közönség viszonyába harmadik tényező nem avatkozik bele. Egy külső tényező, amely megszabja, hogy az író mit és hogyan írhat, a közönség mit hallgathat vagy olvashat. Ez a külső tényező lehetett egy kis görög tirannosz, aki félt az ellene írt gúnyversektől; egy bíróság, amely az ifjúság erkölcsét és az állam isteneinek tekintélyét féltette Sokrates tanításaitól; egy uralkodó osztály, amelynek hatalmát veszélyeztették Jézus Krisztus tanításai.

Az irodalom szabadságának külső korlátai

Égészen a középkor végéig, sőt még azon is túl, az irodalom szabadságát csak a vallás dogmatikus szempontjai korlátozták. Senkinek sem jutott eszébe, hogy a Róka-regények európaszerte elterjedt társadalmi szabirájának gátat vessen, pedig abban királyok, nemesek, polgárok, papok, szerzetesek egyaránt megkapták a magukét. Az állam nem törődött az irodalommal, az egyház pedig két dolgot üldözött: vallási iratokban a dogmabeli tévelygést, az eretnekséget, a nép költészetében pedig azt, ami a pogány-ságra, a régi istenek kultuszára emlékeztetett. Minthogy az írás tudománya sokáig egyházi kézben volt, könnyen meg lehetett akadályozni azt, hogy a pogány népköltészet maradványai papírra kerüljenek. Így merült feledésbe a magyar ősköltészet is.

Szigorú korlátozó intézkedésekre csak a könyvnyomtatás feltalálása után került a sor. Csak azóta lehetett attól félni, hogy a tévelygő tanítások tömegek lelkét zavarhatják meg. Minden egyház egyformán igyekezett ezt megakadályozni. Erdélyben Báthory István — a 16. század második felében — elrendeli a könyvcenzúrát. Ennek a rendelkezésnek az éle az unitáriusok ellen irányul. A következő század derekán I. Rákóczi György fejedelem vallási okokból ismét cenzúra alá kényszerít minden nyomtatott írásművet, elkobzás és személyes büntetés terhe alatt.

Az állami könyvcenzúra intézménye a 18. század elején, I. Lipót idejében kerül át a német birodalomból Magyarországra, de még akkor is sokáig egyházi célokat szolgál és egyházi férfiak (nagyiszombati jezsuiták) kezében van; a század második felében veszi csak át a Bécsből függő pozsonyi helytartótanács. Ez már a felvilágosodás kora; a cenzúra átengedi a külföldről beáramló vallásellenes könyveket. II. József korában teljes a szabadság.

A reakció, amelyet a francia forradalom és a Martinovics-összeesküvés okozott, éppen akkor következett el, amikor a magyar irodalom újjászületében volt: a 18. század végén. Csokonainak azok a sorai, amelyek Rousseau „Társadalmi Szerződés”-ének hatását mutatják, egészen a 20. századig kéziratban lappantak. Pedig 1793-ban még — ahogy Székfü Gyula „Magyar Történeté”-ben olvassuk — a rendek éppen a „Társadalmi Szerződés” alapján vitatták, hogy a könyvvizsgálat joga nem a királyt, hanem őket illeti meg. De Martinovics után a rendek sem kezelték volna szabadelvűben a cenzúrát, mint I. Ferenc hivatalnokai. A cenzúra eltörlését hirdető Hajnóczy feje porbahullt. Kazinczy, Bacszányi, Szentjóni Szabó László börtönben sínylődött. Csokonai lojális kantátszövegeket írt Mária Terézia pozsonyi országgyűléséről (de ezzel sem tudta verses folyóiratának partolására bírni az 1786-os diéta tagjait). A cenzúrát 1801-ben a bécsi rendőrnisztérium alá rendelik. Már előbb eltiltották az olvasótermeket, kölcsönkönyvtárakat; utólag betiltanak egy sereg könyvet, amely II. József és II. Lipót idején szabadon megjelenhetett; a nyugat felől jövő irodalmi termékeket szigorú határzár fogadja. Évtizedekig tart ez az állapot. Az első tiltakozás csak az 1825-ös országgyűlésen hangzik el, de a cenzúra tovább él egészen 1848 március 15-ig, a „Talpra Magyar” kinyomtatásáig. A sajtószabadságot az 1848: XVIII. tc. intézményesíti. A szabadságharc bukása után ismét kemény és gyanakvó cenzúra nehezíti a magyar irodalomra: ez a „Velszi bárdok”-nak és Tompa allegóriáinak kora.

1897-tel véget ér az idegen hatalom ellenőrzése. Azóta, legalább intézményesen, az irodalmat vagy nem korlátozták, vagy a közönség érdekében korlátozták szabadságában s a magyar irodalom sok más állam irodalmánál szabadabb volt.

A szabadság benső ellenségei

Itt merül fel az a kérdés: nincs-e az irodalom szabadságának az egykori egyházi vagy későbbi állami korlátozásokon kívül más, talán veszedelmesebb ellensége?

Érdemes ezen a kérdésen gondolkodni. Mert jusson eszünkbe: Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, sőt művei legnagyobb részében még Petőfi és Arany is az osztrák cenzúra uralma alatt dolgozott. Jókai több mint húsz esztendőig volt kénytelen a cenzúrával törődni. Ha a külföldre nézünk: minden országban évszázados története van a cenzúrának, nyugaton is; az orosz irodalom legnagyobbjai, Puskin, Lermontov, Tolsztoj, Dosztojevszkij a cári cenzúra alatt fejlődtek ki.

A franciák elő tudták készíteni a felvilágosodást és a forradalmat a cenzúra ellenére; Petőfi nagysága egész teljességében kibontakozhatott s megérlelhette a magyar lelkeket a 48-as eszme befogadására. Tompa verseinek hatását megszorozta a költőnek és közönségének lelki összeesküvése az idegen, elnyomó hatalom ellen. Az irodalom, ha célszerűen, ha allegóriákkal is, mindig tudta szolgálni a nemzet függetlenségi vágyát. Csokonai azért hallgatott, mert az ő korában nem volt elég erős, elég tudatos ez a vágy a nemzetben sem; Petőfi, Aranyt, Tompát, Jókait nem lehetett elnémítani: ők egy szabadság után sóvárgó nemzet lelkét fejezték ki.

Má az tehát, ami az író, a költőt

meg tudja bénítani? Mert hogy van ilyen erő, azt fájdalommal tapasztaljuk — éppen ma. Nemesak nálunk, de úgyszólván az egész világon. Évek óta hallunk a líra haláláról, a dráma válságáról, a regény elvizenyősödéséről. A líra ugyan nem halt meg, a dráma bizonyosan ki fog lábálni a válságból s a regény minden évben szolgál egy-két nagyszerű kivétellel az általános szabály alól — de hogy valami baj van az irodalom egész vonalán, az kétségtelen.

A benső szabadság

A politikai és vallási szabadságon túl van az irodalomnak egy *benső* szabadsága is, fontosabb az előbbi kettőnél. Ez az a szabadság, amelyre nem gondol az író, amikor nem fenyegeti veszély. Nem gondoltak rá azok az ősi lantosok, akikről bevezető szavaimban szóltam, de nem kellett gondolnia Petőfinak sem. Beszítették, mint a levegőt.

A benső szabadság érzését az írónak, költőnek (mindenfajta művészeknek) az a tudat adja meg, hogy amikor önnön lelkét kifejezi, gondolatait vagy érzelmeit töle telhető művészettel formába önti, egy kisebb-nagyobb közösséghez szól; ez a közösség nem kívánja meg tőle, hogy érzéseit, gondolatait erőszakkal tegyen; éppen ellenkezőleg: azt várja, hogy őszinteségével az ő kifejezést nem találó érzés- vagy gondolatvilágát szólaltassa meg.

Ez a benső szabadság hiányzik most. Hiányzik: a közösség hibájából.

Az író elsősorban a kiadón keresztül veszi észre, hogy meg van kötve a keze. De a kiadó legfőbb hibájában hibás, hogy pénzért féltő óvatosságból kelletnél is jobban alkalmazkodik a vásárló követeléseire. A kiadó viselkedése — tünet; a betegség maga a közösség lelkét támadta meg. A kiadót szidni éppen olyan tévedés, mint ha valaki a kalauzt teszi felelőssé a villamosközlekedés zavaraiért.

A nagy közösség keretein belül kisebb érdekszövetségek alakultak ki, igazi ideális képesek nélkül: osztályok, foglalkozási ágak, pártok — le egészen az asztaltársaságokig. Jelszavai vannak, de hitük nincs. Érdekeik vannak és hiúságaik. Viszont semmi érzékük a mások érdekei és hiúságai iránt. Más osztályok, foglalkozási ágak, pártok jóhiszeműségét nem tudják és nem is akarják elhinni. Minden támadás mögött, amely őket éri, rosszhiszeműséget szimatolnak. Önzetlen javító szándékot nem tesznek fel senkiről.

Ezért támad annyi pör, vadaskodás, gyanúsítás, személyeskedő vagy pártoskodó kritika minden írói megszólalás után. Ezért félünk a kiadó, ezért tanítgatja a szerzőt, hogy művében gondosan kerüljön mindent, ami akármilyen kis közületre nézve sértő lehetne. Jellemző, hogy a színpadi művek szereplőinek ma éppen oly kevéssé van foglalkozásuk, mint a 17. században. Akkor a tragikus hősök királyok voltak, a vígjátéki hősök polgárok. Csak lassan jöttek rá a drámaírók, hogy realisabbá tehetik hőseik életét, ha foglalkozást is adnak nekik. Volt idő, amikor a rokonszenves hős rendszeren mérnök volt, aztán az orvosok divatja következett; ma már gyakori az olyan színpad, amelyen még vezetéknevek sem szerepelnek, mert bátha az illető nevet viselő család pört indít a szerző és a színház ellen!

Képzeld el az író lelkiállapotát, aki művének írása közben művészi kérdések helyett állandóan arra kénytelen gondolni, hogy a csámpáspártot vagy a kefekötők ipartestü-

letét vagy a Kovács-családokat meg ne sértse. Mélyebb politikai vagy világnézeti kérdésekkel amúgy sem foglalkozhatik, mert mindig van egy ellenpárt, amely gazembernek tartja az ellenkező nézet hirdetőjét és ennek megfelelően ügyéséért kiált kritikájában. Ha elég bátor, hogy kiálljon meggyőződéséért a csodálatos módon talál egy bátor kiadót is: legnagyobb meglepetésére nem azért fogják megtámadni, amit mondott, hanem olyasmért, amire nem is gondolt soha. Mert a türelemmel együtt kihalt az emberreklből a megértés legelemibb képessége is. Nem írhat már senki a közönségnek, a közösségnek, csak a maga szűk pártjának, asztaltársaságának. Ha érdemesnek tartja,

Van-e orvosság ez ellen?

Gyakran hallja az ember azt az indítványt, hogy minden rendbejő, ha agyonütjük a — kalauzokat. Vagyis: a könyvkiadást irányítani kell. Tévedés, a könyvkiadást csak az olvasók irányíthatják. Most rosszul irányítják. Tehát: az olvasókat kell megnévelni.

Hogyan neveljük meg, ha csak a kiadókon keresztül férhetünk hozzájuk s a kiadónak ők parancsolnak? Circulus vitiosus ez.

Egy mód mégis van.

Író urak, rajtunk a sor

Ha a kiadó egy fokkal féltékenyebb a kelletnél, az író legyen bátrabb és áldozatkészebb. Főként pedig: kitartóbb. Ne akarja egyszerre, egyetlen művel megváltoztatni az embereket, mert ez lehetetlen. De kitartóan és fáradszatlanul ostromolja a kiadót és az olvasót olyan írásokkal, amelyekben megvilágít az igazi közösségnek, a megértésnek, az emberségnek szelleme. Lopjon be itt egy mondatot, ott egy alakot, amely megrázza az olvasó lelkét és a régi embert ébresztgeti benne. Ne bánja, hogy könnyev ezerral kevesebb példányban kél el, ha érzi, hogy egy-két-tíz lelket visszahódított. Tülságosan megszórtuk a könyvnyomtatás föltalálása óta eltelt féleztredév alatt, hogy az olvasót névtelen, alakítatlan tömegnek képzeljük el. Térjünk vissza lélekben a régi énekesekhez, akik szembenéztek hallgatóikkal s leolvasták arukról énekek hatását. Gondoljunk arra a gyöttrődő, tétovázó, segítséget és irányítást kereső emberre — egyre, kettőre, tízre —, akinek megváltást hoz írásunk, ha a magáéval rokon lélekre ismer bennünk.

Ha ezekre gondolunk írás közben, visszanyerjük a magunk benső szabadságát, az irodalom igazi szabadságát. És mint ahogy Petőfi és társainak benső szabadsága meg tudta szülni a nemzet szabadságát; a mai és a holnapi írók benső szabadsága is fel fogja szabadtítani a pártosztály-asztaltársaság-lelkeket az elfogultság, türelmetlenség, rosszhiszemű értetlenség bilincsei alól. Van szabadulni vágyó lelkek — keressük meg őket.

Író urak, rajtunk a sor. Ebben a munkában nemzedékek öröklődhetnek fel — de megéri, hogy rátegyük a magunk életét.

DINNYEARUS

Szia-Fun kínai festő rajza